

**Хувийн эрх зүй дэх Үндсэн хуулийн
нөлөө, харилцан хамаарал**

**Impacts of the Constitutional Law on
Private Law and Their Interrelationship**

Бат-Эрдэнийн Буянхишиг

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D.).

*Монгол Улсын Их Сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор*

Улаанбаатар хот, Монгол Улс

buyankhishig@num.edu.mn

[Товч утга]

Монгол Улсын Үндсэн хууль нь хууль тогтоомжийн дээд эх сурвалж бөгөөд улсын бүхий л салбарт, тэр дундаа хувийн эрх зүйд чухал нөлөө үзүүлдэг. Энэхүү илтгэлээр Үндсэн хуулийн хувийн эрх зүй дэх үүрэг, нөлөөг тодорхойлох, жишээгээр баяжуулан тайлбарлах зорьсон. Үндсэн хуулийн зарим тодорхой заалтыг сонгон авч, эдгээр заалтууд хувийн эрх зүйн аль салбарт хэрхэн нөлөөлдөг болохыг нарийвчлан тайлбарлах явцад тухайн эрхийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой процессын механизм, хууль тогтоомжийг судлах ба цөөн тооны практик жишээг авч үзнэ. Энэ хүрээнд Үндсэн хууль ба хувийн эрх зүйн харилцан хамаарлыг ерөнхийд нь дүгнэх ба хувийн эрх зүйн хэм хэмжээг Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг хянах тогтолцоог боловсронгуй болгох нь хувийн эрх зүйн хурдацтай өөрчлөлтийг хянах үндсэн нөхцөл юм.

[Түлхүүр үг]

Эрх зүйн нормын шатлал (нормын иерархи), ерөнхий заалтуудаар дамжих Үндсэн хуулийн шууд бус үйлчлэл, эрх зүйн хэм хэмжээ тодорхой байх зарчим, хувийн эрх зүй дэх тэгш хандах зарчим, өмчийн эрхийн Үндсэн хуулийн хамгаалалт, хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн Үндсэн хуультай нийцлийн хяналт, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх.

I. Оршил

Монгол Улсын Үндсэн Хууль нь хамгийн дээд хүчин чадал бүхий хэм хэмжээний акт бол иргэний хууль тогтоомж нь ердийн хуулийн шинжтэй, өөр хоорондоо ерөнхий кодификац, тусгайлсан агуулга бүхий зохицуулалтын хамааралтай оршдог. Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан эрхийг дан ганц төрийн эсрэг хэрэгжүүлэх иргэн хувь хүний эрх мэтээр ойлгох бус, харин эрх зүйн үнэт зүйлсийн объектив тогтолцоог бүрдүүлэгч суурь буюу *basic norm*^[1] хэмээн үзэж, хувийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр эдгээр үндсэн эрхийн агуулгыг бүрдүүлж, хамгаалж, хөгжүүлж байдаг.

Иргэний хууль тогтоомжийг баталж буй хууль тогтоогч, эдгээрт тулгуурлан шийдвэр гаргаж буй шүүх эрх мэдэл нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг анхаарч үзэх ёстой. Үндсэн Хууль иргэний эрх зүйн салбарт шууд нөлөө байхгүй гэсэн ойлголт байдаг ч тус салбарын хөгжилд Үндсэн Хуулийн нөлөөлөл дээрх хоёр шалтгааны улмаас тун их байдгийг дурдах нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл хувийн эрх зүй нь өргөн утгаараа үндсэн хуулийн эрх зүйн, ялангуяа тодорхой хэсэг бүлэг үндсэн эрхийг Үндсэн хуульд заасан шүүх, хууль сахиулах байгууллагын тусламжтай ардчилсан эрх зүйт төрийн зарчимд нийцүүлэн хэрэгжүүлж байдаг тулгуур салбар юм.

Иргэний хуулийн дийлэнх зохицуулалтад тусгалаа олоод буй хувь этгээдийн чөлөөт байдал нь Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан хувь хүний чөлөөтэй байх, хөгжих эрхтэй нягт холбоотой бөгөөд хувь этгээдийн нэр төр, алдар хүндийн эрх иргэний эрх зүйн хамгаалалтын чухал объект болдог. Тийм ч учраас Улсын дээд шүүхийн практик, Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрүүд нь Иргэний хуулийн хөгжилд чухал нөлөө үзүүлдэг.

Энэ өгүүллийн хүрээнд хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн хөгжилд 1/. Үндсэн хуульд тогтолцооны нөлөөлөл хэрхэн хэрэгжиж буй талаар авч үзэх ба 2/. Хувийн эрх зүйн эрчимтэй хөгжил, цахим орчинд шилжих үйл явц зэргээс Үндсэн хуульд хэрхэн нөлөөлөх тухай авч үзэхийг зорилоо.

II. Үндсэн Хуулийн ерөнхий нөлөө

Монгол Улсын Үндсэн хууль нь хувийн эрх зүйн бүхий л салбарт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд хувийн эрх зүйн хэм хэмжээний боловсруулж баглах, түүнийг хэрэглэх, шүүхийн хууль тайлбарлах үйл явцад шууд нөлөөлж байдаг. Хувь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, төрийн оролцоог хязгаарлах, хууль ёсны байдлыг баталгаажуулах, хэм хэмжээний тайлбарлалт зэрэг нь Үндсэн хуулийн хувийн эрх зүйд

үзүүлэх гол нөлөөлөл юм. Ирээдүйд хувийн эрх зүйн хэм хэмжээг боловсронгуй болгохдоо Үндсэн хуулийн зарчим, үнэт зүйлийг бүрэн харгалзан үзэх нь зайлшгүй чухал. Үндсэн хуулийн хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтууд, ялангуяа хувийн өмчтэй байх, үг хэлэх эрх, үзэл баримтлалаа илэрхийлэх эрх чөлөө, шүүхэд хандах эрх гэх мэт нь хувийн эрх зүйн харилцаанд шууд нөлөөлдөг бөгөөд эдгээрийг хувийн эрх зүйн гэрээ байгуулах, маргааныг шийдвэрлэхэд харгалзан үзнэ.

Энэхүү Иргэний хуулиар нарийвчлан зохицуулсан хувийн эрх зүйн харилцаанд төр хэт оролцохыг Үндсэн хуулиар хязгаарладаг. Хувийн хэргийг зохицуулахдаа төр зөвхөн зайлшгүй шаардлагатай үед оролцож, хувийн нууц, хувийн амьдралыг хүндлэх ёстой. Үндсэн хууль нь тогтоох, хэрэгжүүлэх, шүүх эрх мэдлийн үйл ажиллагааны зарчим, үүргийг тодорхойлсноор хувийн эрх зүйн харилцааны хууль ёсны байдал, шударга ёсыг хангах үндэс болно. Улмаар Үндсэн хуулийн хүрээнд хувийн эрх зүйн хэм хэмжээг тайлбарлаж, хэрэглэх нь зайлшгүй шаардлагатайг илтгэх ба хувийн эрх зүйн аль нэг хэм хэмжээ Үндсэн хуультай зөрчилдөж байвал Үндсэн хуулиа дагаж мөрдөх эрэмбэтэй.

2.1. Хувийн эрх зүй дэх үндсэн эрхийн нөлөө

Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн эрх зүйн гэрээний эрх зүй дэх шууд бус нөлөөллийн онол нь практикт хэрэгжиж буй боловч нөгөө талаас үндсэн эрхийн нөлөө хувийн эрх зүйд яагаад ийм бага байх ёстой талаарх судлаачдын үзэл баримтлал өөр хоорондоо харилцан адилгүй байх бөгөөд ердийн хуулиар зохицуулсан эрхийн ангилал ямар байхыг авч үзэх шаардлага гарна. Хэм хэмжээний иериархи тогтолцоо хувийн чөлөөт байдлын зарчмын чиг үүрэг нь хувийн эрх зүйд дэх үндсэн эрхийн нөлөөг байнга анхаарч байхыг шаардана.

Хууль тогтоогчийн зүгээс Үндсэн хуульд заасан зарчим, тогтолцоо, үндсэн эрхийг хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийг батлахдаа анхаарах ёстой нь маргаангүй байдаг бол хувийн эрх зүйн харилцаанд хувь этгээд хоорондын харилцаанд үндсэн эрхийн тогтолцоо хэрхэн нөлөөлөх нь маргаантай. Учир нь Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрх нь төрийн эсрэг иргэдийн эрхийг баталгаажуулах чиг үүрэгтэй бөгөөд хуйд этгээдийн хувь этгээд хоорондын харилцаанд үндсэн эрхийг баталгаажуулах хамгаалах үүрэг ноогдуулдаггүй. Хэрэв хувийн эрх зүйн тэгш харилцаанд оролцож буй этгээд Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг хамгаалах сахих үүрэг хүлээвэл тэдгээр хувь этгээдийн эрх чөлөө хувийн чөлөөт байдлыг үндэслэлгүйгээр хязгаарлах болдог.

Харин хууль хэрэглэж буй шүүхийн хувьд Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн зохицуулалтууд нь об'ектив эрх эрх зүйн тогтолцооны нэгээхэн хэсэг бөгөөд үндсэн хуулийн суурь шийдлүүд эрх зүйн тогтолцооны ялангуяа хувийн эрх зүйд хэрхэн нөлөөлж байдаг тэр хүрээнд шууд бус анхаарч үзвэл зохих суурь шийдэл хэмээн тооцогддог. Өөрөөр хэлбэл үндсэн эрхийн агуулга нь салбар эрх зүйн хувьд шууд үйлчлэл үзүүлж байдаг хэм хэмжээний хүрээг тодорхойлох, хянах, тайлбарлах механизм болох ба ялангуяа ерөнхий агуулга бүхий зохицуулалт тодорхойгүй нэр, томъёо, бусад тайлбарлавал зохих хэм хэмжээг хэрэглэх замаар тухайн салбар эрх зүйд үндсэн эрхийн тогтолцоонд нөлөөлж байдаг. Тиймээс шүүх хууль тайлбарлах ерөнхий агуулга бүхий хэм хэмжээг хэрэглэхдээ үндсэн эрхийг удирдамж болгон анхаарч үзэх ёстой. Үндсэн эрх нь хувийн эрх зүйд ийнхүү шууд бус хэлбэрээр нөлөөллөө олох ба зарим тодорхой үндсэн эрхийн тогтолцоо хувийн эрх зүйн салбарын зохицуулах чиг үүрэгт хамаарч, хувийн эрх зүйн салбарын дотоод зохицуулалтын арга хэлбэрээр дамжин иргэний гүйлгээнд нөлөөлж буй байна. Харин үндсэн эрхийн тогтолцоо нь анхдагч хэлбэрээр төрд хандсан байдаг учраас хувийн эрх зүйн субъектүүд нь эдгээр үндсэн эрхийн сахих үүрэгт этгээдийн хүрээнд үл.

Нөгөө талаас төрийн үйл ажиллагааны эсрэг хамгаалалт олгодог үндсэн эрхийн чиг үүргээс хувийн эрх зүй дэх үндсэн эрхийн об'ектив тогтолцооны нөлөөлөл яагаад бага байх ёстой нь иргэдэд эргэлзээ төрүүлдэг ба энгийн эрх зүйн тогтолцоонд байгаа нийт хэм хэмжээний аль нь үндсэн эрхийн үнэлэмжийн тогтолцоог хэрэгжүүлэх хаалга болж үйлчлэх, ямар чиг үүрэгтэй байх, ямар онолын хүрээнд ийнхүү үндсэн эрхийн тогтолцоог хувийн эрх зүйд анхаарч үзэх ёстойг тогтоогүй байх зэрэг нь Үндсэн хуулийн нөлөөллийг хангалтгүй гэж үзэх үндэслэл болж байна. Үндсэн эрхийн чиг үүрэг нь хэм хэмжээний иерархи тогтолцоог хүлээн зөвшөөрч, зөв тодорхойлж, хэрэглэсэн тохиолдолд хангалттай хэрэгжиж байна гэж дүгнэх нөхцөл болох бөгөөд хувийн эрх, хувийн чөлөөт байдал, үндсэн хуулийн эрх зүйн шинжтэй зарчмын шинжтэй нөлөөллийг ахин судлах шаардлага бий.

Хувийн эрх зүйн салбарт өмчлөх эрх, хууль тодорхой байх, тэгш хандах зарчмыг түлхүү авч үзэхээс гадна Үндсэн хуулийн 16-д баталгаажсан бусад олон үндсэн эрхүүд нь хувийн эрх зүй, түүний салбаруудыг тодорхойлох ач холбогдолтой. Ялангуяа хүний нэр төр, халдашгүй байдал, хувийн ба харилцааны нууц, үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэргэжлээ сонгох, гэр бүлийн амьдралыг хамгаалуулах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, шударга шүүхээр хамгаалуулах эрх зэрэг нь өмчийн баталгаатай адил хэмжээнд хувийн эрх зүйн материал,

процессын хэм хэмжээг чиглүүлж, “үндсэн эрхийн зохицуулах нөлөө”-г бий болгодог.

Гэрээний эрх зүй дэх үндсэн эрхийн нөлөө

Үндсэн хууль ялангуяа үндсэн эрхийн каталоги 16 дахь каталог нь гэрээний эрх зүйд хэрхэн шууд бусаар нөлөөлж буйг авч үзвэл үндсэн эрхийн жагсаалт нь хууль тогтоогчийн эсрэг Үндсэн хуульд харш хууль батлахаас сэргийлдэг¹. ИХ-ийн зохицуулалтыг бүрэлдэхүүн тодорхой заасан болон Үндсэн хуулийн үнэт зүйлсийн үнэлэмж шууд гэрээний эрх зүйд нэвтэрч байдаг тодорхойгүй нэр томьёо хэмээн ангилж үзэх шаардлагатай. Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн илрэл болж байдаг хувийн эрх зүйн чухал салбар нь юуны өмнө гэрээний эрх зүй бөгөөд хувийн өмч чөлөөтэй олж авах, хүний эрх, эрх чөлөө хүндэтгэн үзэх нь эрх зүйн харилцааны нийт оролцогчийн ерөнхий үүрэг байхаар ИХ-ийн §13.3-т заасан ба ИХ-ийн §56.1.1-д хуульд харш гэрээг хүчингүй гэж үзэхэд Үндсэн хууль, түүнд нийцсэн хууль тогтоомжийг үндэс болгодог².

Түүнчлэн иргэний эрх зүйн гэм хорын салбар нь хүний эрүүл мэнд, амь насыг хамгаалахтай холбоотой иргэний хариуцлагын хэм хэмжээг Үндсэн хуулийн хамгаалалттай нягт холбоотой шийдвэрлэхийг шаарддаг. Өөрөөр хэлбэл энд нэхэмжлэгчийн эрхийг дүгнэхдээ хариуцагчийн үндсэн эрхтэй тэнцвэржүүлэх механизм үйлчилдэг. Бусдын эрхийг зөрчсөн этгээдийн иргэний эрх зүйн хариуцлага нь Үндсэн хуулийн үндсэн зарчимд нийцэж байх ёстой.

Дээрх нөлөөлөл нь Үндсэн хуульд тусгагдсан хэм хэмжээний иерархи тогтолцоогоор тайлбарлагдах ба зөвтгөгдөнө. ИХ-ийн §56.1.1 болон ИХ-ийн §§§41,199 зэрэг нь ердийн хуулийн заалтууд тул Үндсэн хуулийн үйлчлэлийг үгүйсгэх хүчин чадалгүй. Хэрэв эдгээр нь Үндсэн хуульд харш үр дүнд хүрч байвал энэ шалтгаанаар хүчингүй болох эрсдэлээс сэргийлэхийн тулд Үндсэн хуульд аль болох нийцтэй тайлбарыг сонгоно.

Үндсэн хуулийн гэрээний эрх зүй дэх нөлөөг шууд эсвэл дам хэлбэр байх уу гэдгийг тодорхойлох нь гэрээний эрх зүй дэх үндсэн эрхийн нөлөөг тодорхойлох маш чухал үр дагавартай. Хэрэв энэ нөлөө нь шууд бус дам хэлбэртэй буюу гуравдагч этгээдийн хувьд шууд бус нөлөөллөө үзүүлнэ гэж үзэх юм бол иргэний эрх зүйн маргаан дахь үндсэн хуулийн хэрэглээ нь тун уян хатан шийдэлд

¹ Г.Совд, Н.Жанцан, Ж.Амарсанаа, С.Жанцан, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар*, Улаанбаатар, 2000, ялангуяа 14, 16, 19 дүгээр зүйлийн тайлбар (үндсэн эрхийн ерөнхий нөлөөний хэсэг).

² *Хууль тогтоомжийн хэрэглээ*, ХЗЯ / ДБ, “Иргэний хуулийн 56.1.1, 128.1 дэх заалтын хэрэглээний талаар” хэсэг (гэрээний хүчин төгөлдөр бус байдлыг Үндсэн хуулийн зарчимтай уялдуулсан жишээ).

хүрэх боломж олгоно. Жишээ нь үндсэн хуулийн тэгш хандах зарчим нь ажил олгогч ажилтны хооронд шууд үйлчилсэн тохиолдолд ажил олгогчийн хувьд ижил чиг үүргийг гүйцэтгэж буй хэд хэдэн ажилтны цалинг зөвхөн энэ тодорхой урьдчилсан нөхцөлийн хүрээнд өөр өөр хөлс олгох боломжтой бөгөөд ИХ-ийн §56.1.1-ийн хүрээнд харилцан адилгүй цалин хөлсийг нийтийн зан суртахуунд харш гэж үзэх эрх зүйн үр дагавар гарах нь багасах нөлөөтэй. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх эрх зүйн хүрээнд гүйцэтгэх хуудсаар баталгаажуулсан үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эрх нь хувийн эрх зүйн тогтолцоонд гагцхүү үндсэн хуулийн эрхийн дэнсэн дээр зөвтгөгдсөн тохиолдолд боломжтой. Харин үүрэг гүйцэтгэгчийн эрхэд халдаж буй арга хэмжээ нь ямар хэмж хэмжээ хязгаартай байх талаар энд яригддаггүй.

Гэхдээ иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад эвлэрэн хэлэлцсэн тохиолдолд өвийн гэрээ байгуулж үүнээс эрх үүрэг үүсгэх шийдвэр бий болгох хүрээнд дээрх зарчмыг хэрэглэдэг. Үүнээс үзвэл үүрэг гүйцэтгэгчийн эрх чөлөө зарим тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн шаардах эрхийн эсрэг ач холбогдолгүй болох хэлбэрээр илрэх юм. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зохицуулалтууд нь материаллаг эрх зүйн хувьд зүйл заалтад түлхүү ач холбогдол өгч ердийн хуулийг хэрэглэхгүй байх нь зүйтэй.

Үндсэн хуулийн хувийн эрх зүй дэх шууд ба шууд бус нөлөөллийн алийг хүлээн зөвшөөрснөөс шалтгаалан үндсэн эрхийг тус салбарт мөрдөх хэлбэр, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд өгөх ач холбогдол нь харилцан адилгүй байна. Тухайлбал гуравдагч этгээдтэй харилцах харилцаанд шууд бусаар нөлөөлнө гэж үзсэн тохиолдолд эдгээр Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн жагсаалт нь тухайн гэрээг хориглосон хэм хэмжээ хэмээн ойлгогдож хувийн чөлөөт байдлын түвшинд авч үзэхийг шаарддаг. Гэхдээ мэдээж гэрээний зохицуулалт бүрийг хууль тогтоогчийн баталсан холбогдох хууль нь үндсэн эрхэд нийцээгүй тохиолдол бүрд хүчингүй болгох амаргүй. Энэ хүрээнд гэрээний зохицуулалтыг хүчин төгөлдөр хэмээн маргаж түүнийг хэрэглэхийг шаардаж буй талын хувийн чөлөөт байдал, эрх чөлөө нь мөн адил Үндсэн хуулиар баталгаажсан байдаг. Хэрэв гэрээ хэлцлээр тохирсон үйлдлийг нийтийн зан суртахуунд харш хэмээн хүчингүй болгох тохиолдолд энэхүү гуравдагч этгээдийн гэсэн ч үндсэн хуулийн тэгш хандах зарчим нь энд энэ тохиолдолд иргэний эрх зүйн системийг дэмжих хөшүүрэг болдог. Гэхдээ энэ хүрээнд энэ нөлөөлөл нь харьцангуй шинжтэй. Тухайлбал Иргэний хуулийн §13.1-д заасан 13.1 болон §381 зэрэг зохицуулалтад заасан давамгайл шинжтэй ААН зах зээлд үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААН нь зайлшгүй гэрээ байгуулах ёстой тохиолдлыг зохицуулснаар дээрх

зарчмыг хязгаарласан. Онц ноцтой тохиолдолд өвлөх эрх чөлөөг тэгш хандах үүднээс талуудын ашиг сонирхлыг харилцан тэнцвэржүүлж, хязгаарлах нь нь бий.

Хүний нэр төр, бие махбод, хувийн халдашгүй байдал ба гэм хорын эрх зүй

Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, бие махбодын халдашгүй байдал нь зөвхөн төрийн эрх мэдэлтэй “босоо” (state-individual) харилцаанд бус, хувийн этгээд хоорондын “хэвтээ” харилцаанд (Drittwirkung) ч шууд бус хэлбэрээр үйлчилнэ. Иргэний хуулийн 21,497,511 зэрэгт бусдын нэр төр, эрхийг зөрчсөн тохиолдолд нөхөн төлбөр, няцаалт, зөрчил хуучин байдлыг сэргээх зэрэг шаардлага тавих боломж нээсэн нь Үндсэн хуулийн хүний эрхийг иргэний хариуцлагын эрх зүйгээр дамжуулан хэрэгжүүлэх нэг хэлбэр юм³.

Хэвлэл мэдээлэл, цахим орчинд гутаан доромжлол, ажил олгогчийн ажилтны талаар нийтэд “мэдээлэх”, мэргэжлийн холбооны гишүүнээ “ёс зүйн зөрчил”-өөр нэр төрд нь халдан шийтгэх зэрэг тохиолдолд шүүх зөвхөн Иргэний хуулийн диспозитив зохицуулалтаар хязгаарлагдахгүй, харин нэр төр, халдашгүй байдлын үндсэн эрхийн агуулгыг жинлэн, гэм хорын хариуцлагын хэлбэр, хэмжээ, хууль бус халдлагыг таслан зогсоох иргэний эрх зүйн арга хэмжээг тодорхойлно. Ингэснээр гэм хорын эрх зүйн ерөнхий заалтууд Үндсэн хуулийн хүний эрхийн “шүүлтүүр”-ээр дамжин хэрэгжиж байна⁴.

Хувийн болон харилцааны нууц ба хөдөлмөр, хэрэглэгчийн эрх зүй

Орон байр, захидал, харилцааны халдашгүй байдал, хувийн нууцын эрх нь хөдөлмөрийн болон хэрэглэгчийн эрх зүйд шууд нөлөөлнө. Жишээ нь ажил олгогчийн ажлын байран дахь байнгын камерын хяналт, ажилтны имэйл, мессежийг тогтмол шалгах, байршил тогтоогч төхөөрөмж ашиглах, өөрийн социал хаягийг “нээлтэй байлгах” үүрэг оноох зэрэг нь анх харахад дотоод журам мэт боловч Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан хувийн амьдрал, мэдээллийн нууцын эрхэд халдах эрсдэлтэй⁵. Энэ тохиолдолд ажил олгогчийн хууль ёсны ашиг сонирхол (аюулгүй байдал, өмчийн хамгаалалт, ажлын сахилга) болон ажилтны хувийн нууцын эрхийг тэнцвэржүүлэх замаар

³ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (ерөнхий анги), Улаанбаатар, 2005, 8–9 дэх тал, хүний эрх, эд хөрөнгийн бус үнэт зүйлсийн тайлбар

⁴ BVerfG, 15.01.1958, Lüth, BVerfGE 7, 198 (хувийн этгээдийн хоорондын харилцаанд эрх чөлөөг “дундын хэмжүүр” болгодог Drittwirkung-ийн сонгодог шийдвэр – Монголын хувийн эрх зүйн онолд ишлэл болгон ашиглаж болно).

⁵ ECtHR, *Bărbulescu v. Romania* (GC, 2017) – ажлын байран дахь цахим харилцааны хяналт, хувийн амьдралын эрх (Art. 8 ECHR) хоорондын тэнцвэрийн тухай.

камержуулалт, хяналтын ачааллыг хууль зүйн хувьд “тэнцвэртэй эсэх”-ийг шүүх үнэлнэ.

Мөн банкин банк, даатгал, цахилгааны болон үүрэн холбооны компани, цахим платформ зэрэг үйлчилгээ үзүүлэгчид хэрэглэгчийн өгөгдлийг цуглуулах, боловсруулах, гуравдагч этгээдэд дамжуулахдаа “туйлширсан, зорилго тодорхойгүй, хязгааргүй” мэдээлэл авахгүй байх, чөлөөт, ойлгомжтой зөвшөөрөл авах зэрэг Үндсэн хуулийн түвшний шаардлагыг харгалзах ёстой. Ийм шаардлагыг илт зөрчсөн, жишээлбэл “хэрэглэгчийн бүх мэдээллийг хугацааны ямар ч хязгааргүйгээр, хүссэн зорилгоор ашиглана” гэсэн стандарт нөхцөл нь зөвхөн Иргэний хуулийн “шударга бус нөхцөл”-ийн хоригт бус, хувийн нууцын эрхийн үүднээс ч хүчингүйд тооцогдох үндэслэлтэй.

Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх ба гэрээний эрх чөлөөний хязгаар

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг уламжлал ёсоор төрийн цензур, мэдээллийн эрх чөлөөтэй холбон ойлгож ирсэн ч бодит амьдрал дээр маргааны жинхэнэ талбар нь хувийн эрх зүй болдог. Жишээ нь ажил олгогч ажилтны сошиал дахь шүүмжлэлт постыг үндэслэн ажлаас халсан, үйлчилгээ үзүүлэгч хэрэглэгчийг “сөрөг сэтгэгдэл нийтлэхгүй” гэсэн заалтад гарын үсэг зуруулсан, мэргэжлийн холбоо гишүүнийхээ шүүмжлэлийг “ёс зүйн зөрчил” хэмээн үзэж сахилгын шийтгэл ногдуулсан тохиолдлууд юм⁶.

Эдгээрт шүүх “гэрээний эрх чөлөө”-г туйлын зарчим мэт авч үзэх бус, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан дээд түвшний үнэт зүйл хэмээн үзэж, гэрээний заалт, дотоод журмыг хязгаарлах, хүчингүй болгох замаар тэнцвэржүүлдэг. Хэрэв эсрэгээр, гэрээний эрх чөлөөг туйлчлан хамгаалбал ажил олгогч–ажилтан, үйлчилгээ үзүүлэгч–хэрэглэгч зэрэг хүчний тэнцвэргүй харилцаанд “эрх чөлөө” нь нэг талын диктат хэлбэрээр илрэх аюултай.

Мэргэжлээ сонгох, хөдөлмөр эрхлэх эрх ба өрсөлдөөн хязгаарласан нөхцөл

Мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөр эрхлэх эрх нь хөдөлмөрийн болон өргөн утгаараа эдийн засгийн эрх зүйд чухал “суурь шүүлтүүр” болдог. Өрсөлдөөнийг хориглосон гэрээ, франчайзинг, дистрибьюторын гэрээнд агуулагдах “зах зээлд үл өрсөлдөх хориг” агуулсан нөхцөл, хөдөлмөрийн гэрээнд ажилтныг гэрээ байгуулсан

⁶ Монгол улсын иргэний хуулийн тайлбар. Ерөнхий анги, Улаанбаатар 2005 – гэрээний эрх чөлөөний хязгаар, нийтийн ёс суртахуун, үндсэн эрхийн шүүлтүүрээр дамжуулан тайлбарласан хэсэг.

BVerfG, Lüth, BVerfGE 7, 198 – хувийн этгээдийн хоорондын хориг/бойкотын уриалга ба илтгэлийн эрх чөлөөний нөлөө (гэрээ, эдийн засгийн эрх чөлөө vs. илтгэлийн эрх чөлөө).

байгууллагаас өөр салбарт тодорхой хугацаанд ажиллах боломжгүй болгосон заалт нь тухайн хүнийг мэргэжлийнх нь ердийн салбараас бодитоор шахан гаргах үр дагавартай байж болно. Ийм нөхцөлийг шүүх эдийн засгийн зохистой шаардлага, талуудын эрх чөлөө, хөдөлмөр эрхлэх үндсэн эрхийн хооронд тэнцвэржүүлж, хугацаа, газар нутаг, салбарын хувьд хэт өргөн, нөхөн олговоргүй, ажилтныг “мэргэжлээ ашиглах боломжгүй болгох” үйц түвшний хоригийг хүчингүйд тооцох, эсвэл агшин хугацаагаар багасгах замаар Үндсэн хуулийн хамгаалалтыг хэрэгжүүлдэг.

Гэр бүл, хүүхдийн эрх ба гэр бүлийн, хөдөлмөрийн, орон сууцны харилцаа

Гэр бүл, эх, хүүхдийн эрхийн тусгай хамгаалалт нь зөвхөн гэр бүлийн хууль тогтоомжид бус, хөдөлмөр, орон сууцны эрх зүйд ч нөлөөлнө. “Хүүхдийн эрхийн нэн сайн ашиг сонирхол” гэсэн ойлголт асрамж, харгалзан дэмжих, үрчлэл, эцэг/эхийн асрамж, уулзалтын журам, жирэмсний болон эцэг/эхийн чөлөө, хүүхэд харах үүргийн улмаас ажлын цагийг уян хатан болгох, түрээсийн гэрээг цуцлах, орон сууцнаас нүүлгэх шийдвэр нь бага насны хүүхэдтэй өрхийн эрх ашгийг хэрхэн хөндөж байгааг үнэлэх зэрэг маргаанд ач холбогдолтой⁷. Ингэснээр Үндсэн хуулийн “гэр бүл бол нийгмийн суурь нэгж” гэсэн үзэл баримтлал хөдөлмөр, түрээс, гэр бүлийн гэрээний эрх зүйгээр дамжин материаллаг утга агуулга олж байна.

III. Хувийн эрх зүйн хууль тогтоогч үндсэн эрхийг анхаарч буй байдал

Хувийн эрх зүйн хууль тогтоогчийн эсрэг үндсэн эрх нь шууд хамгаалалт болох бодит нөлөөллийг нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн ч эрхийн хамгаалалтын механизм тодорхойгүй байна. Ямартай ч хууль тогтоогч Үндсэн хуулийг мөрдөх үүрэгтэй ба хувь этгээдийн харилцааг зохицуулахдаа нийтийн ашиг сонирхлоос гадна тэдгээрийн эсрэг тэсрэг ашиг сонирхлыг бодолцож үзэх ёстой. Үүнд юуны өмнө тэгш хандах зарчим, түүнчлэн Үндсэн хуулийн 2-р бүлгийн үндсэн эрхийн зохицуулалтууд, төр эрхийн зүйн үндсэн зарчмууд (эрх зүйт төрийн болон социаль төрийн зарчим, төрийн үйл ажиллагаа тэнцвэртэй байх зарчим гэх мэт) үйлчилнэ.

Жишээ нь ЭХХГ-ний хөлслүүлэгчийн захиран зарцуулах эрхийг үгүйсгэх нь Үндсэн хуулийн 16-р зүйлийн 16.3-т заасан өмчлөх эрхийн үүднээс авч үзвэл үндсэн эрхээр хамгаалагдсан хууль ёсны ашиг сонирхол байна. Тиймээс энэ эрхийг гэрээт хугацааны явцад

⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, Улаанбаатар, 2000, 16 дугаар зүйлийн 11 дэх заалтын тайлбар.

хязгаарлах боломжгүй юм.

Иргэний хуулийн 497.1-д тусгасан ерөнхий зохицуулалтыг тайлбарлах буюу амины эрхийн хамгаалалтыг олгоход мөн холбогдох этгээд Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн хүрээнд амины эрхийн хамгаалалт эдлэх ба энэ хүрээнд хамгаалалт олгож буй үндсэн эрхийг ЭХ-ийн нэр төрийн эрхийн хүрээнд адилхан тайлбарлаж хэрэглэх шаардлагатай. Хувийн болон эрүүгийн эрх зүйн хүрээнд үндсэн эрх нь уг этгээдийн эрх зүйн нөлөөллийн хүрээг тодорхойлох ач холбогдолтой. Харин төрийн үйл ажиллагаа тэнцвэртэй байх зарчим нь */principle of proportionality/* нь гагцхүү эрүүгийн эрх зүйн санкцийг ноогдуулахаас хувийн эрх зүйн эрхийн зөрчлийг таслан зогсоохыг шаардах эрхийг түлхүү хэрэгжүүлэхийг даалгадаг.

Үндсэн хуулийн 70.1-д хувийн эрх зүйн хууль тогтоомж баталж буй хууль тогтоогч хууль батлахдаа Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг баримталж, эрх зүйн харилцаанд оролцогчдийн зөрчилдөн буц эрх үүргийг зохистой тэнцвэржүүлэх үүрэг хүлээсэн. Хувийн эрх зүйн салбарын хууль тогтоомж батлах нь өөрөө төрийн үйл ажиллагаа мөн тул үндсэн эрхийн хамгаалалтыг хуулиар хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

Үндсэн хууль нь үндсэн эрхийн хэсэгт үнэт зүйлсийн объектив тогтолцоог бий болгож, улмаар үндсэн эрхүүдийн хэрэгжилтийг илэрхийлж, бэхжүүлж байдаг. Хүний нийгэмдээ хөгжих эрх чөлөөнд төвлөрсөн энэхүү үнэт зүйлсийн тогтолцоо нь бүх эрх зүйн тогтолцоонд үйлчлэх ёстой бөгөөд хууль тогтоох, захиргааны удирдлага, шүүхийн шийдвэрийг чиглүүлж, тэдэнд мэдээлэл өгч байх ёстой. Энэ нь мэдээжийн хэрэг хувийн эрх зүйд нөлөөлнө; хувийн эрх зүйн ямар ч зохицуулалт Үндсэн хуультай зөрчилдөж болохгүйн сацуу энэ салбарын бүх хууль тогтоомжийг түүний үзэл санааны дагуу тайлбарлах ёстой.

Үндсэн эрхийн эрхийн агуулга нь объектив хэм хэмжээ болохын хувьд бүх эрх зүйн салбарыг шууд хянах байдлаар хувийн эрх зүйд нэгэн адил хэрэгжих ёстой. Шинэ зохицуулалтууд нь үндсэн эрхийн үнэт зүйлсийн үнэлэмжийн тогтолцоонд нийцэх ёстой бөгөөд одоо байгаа болон хуучин зүйл заалтууд үндсэн хуулийн тодорхой агуулгыг тусгасан бөгөөд эдгээр нь уг зохицуулалтын бүтцийг тодорхойлох үр нөлөөтэй. Материаллаг болон процессын эрх зүйн үүднээс авч үзвэл үндсэн эрхээр нөлөөн дор буй зан үйлийн хэм хэмжээнээс үүсэх эрх, үүргийн талаарх хувь этгээд, иргэдийн хоорондын маргаан нь хувийн эрх зүйн маргаан хэвээр байна. Хууль тайлбарлагч нь нийтийн эрх зүйн буюу үндсэн хуулийн өгч буй чиглэлийг хууль тайлбарлахдаа анхаарах, дагаж мөрдөх ёстой байсан ч энд хэрэглэх хууль нь хувийн эрх зүйнх юм.

Үндсэн эрхийн үнэлэмжийн тогтолцооны нөлөөлөл нь хувийн эрх зүйн зайлшгүй мөрдвөл зохих хэм хэмжээнүүдэд хамгийн тод илрэлээ олох ба эдгээр нь өргөн утгаараа *ordre public* буюу нийтийн хэв журмын нэг хэсэг хэмээн тооцогдож, талууд сонгосон эсэхээс үл хамааран нийтийн ашиг сонирхлын үүднээс хувийн эрх зүйн харилцаанд үйлчилдэг⁸. Эдгээр заалтууд нь нийтийн эрх зүйтэй чиг үүргийн хувьд адилхан, түүнийг нөхөх шинжтэй тул үндсэн хуулийн эрх зүйн онцгой нөлөөнд оршдог.

3.1. Хуулийн хэм хэмжээ тодорхой байх зарчим. Үндсэн хууль хуулийн эрх зүйн хүрээнд хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн хийсвэр хяналтыг хэрэгжүүлэхэд үүнийг хууль дээдлэх ёс, эрх зүйт төрийн зарчимтай уялдуулан хянах ба энэ нь юуны өмнө хуулийн хэм хэмжээ тодорхой байх зарчмыг нэн тэргүүнд тавих ёстой гэсэн үг. Хуулийн хэм хэмжээ тодорхой байх зарчим нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт оршин буй иргэн, хуулийн этгээд зэрэг нь хуулиар урьдчилан зохицуулсан хэм хэмжээнд нийцүүлэн үйл хөдлөлөө төлөвлөх, тохируулах боломжтой байхыг ойлгоно⁹. Эрх зүйн харилцаанд оролцох нөхцөл нь бичмэл хуулийн агуулгаас таних боломжтой, мөрдөж буй нийт иргэдийн зүгээс үйл хөдлөлөө түүнд нийцүүлэх боломжтой байхын сацуу төрийн үйл ажиллагаа, актууд нь хуульд нийцэж буй эсэхийг шалгахад үйлчилдэг. Хэм хэмжээ тодорхой байх зарчим нь ардчиллын зарчимтай нягт уялдах бөгөөд хууль тогтоогч нь ард нийтийн үйл хөдлөлийг өөрт олгосон эрх мэдлийн хүрээнд урьдчилан тогтоох эрх хэмжээгээ хэрэгжүүлж буй хэлбэр бөгөөд хуулийн хэм хэмжээ тодорхойгүй нөхцөлд эрх зүйн харилцаанд оролцогчид ямар үйл хөдлөлийг хориглох нь тодорхойгүй болж, шийдвэр гүйцэтгэлийн болон хууль хэрэгжүүлэх байгууллага, мөн шүүхийн шүүх эрх мэдлийн хүрээнд шийдвэр гаргах хязгааргүй эрх хэмжээг нээж өгөх ба энэ нь ардчиллын зарчмын үүднээс эргэлзээ төрүүлэх болно.

Эрх зүйн бодлогын хувьд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж буй шийдлүүд, тухайлбал нийгэм улс төрийн болон үзэл суртлын хүрээнд гаргаж буй шийдвэрүүд нь ардчилсан легитимац бүхий хууль тогтоогчийн тогтоосон хуулийн хүрээнд хэрэгжих ёстой бөгөөд тодорхой нэг хууль хэрэгжүүлэх байгууллагын өөрөө шийдэх дурын асуудал байх ёсгүй¹⁰. Эдгээр чухал шийдвэрийн хувьд хууль тогтоогч үндсэн чиг үүргээ гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагад шилжүүлэх боломжгүй ба хууль тогтоомж тодорхойгүй шалтгаанаар хууль

⁸ МУИС-ийн ХЗС/ ҮХЭЗХ, ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэл, 2023, 135 дахь тал

⁹ Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүйг кодификац, 2021, 202 дахь тал.

¹⁰ Б.Буянхишиг, Үнэт цаасны зах зээлийн эрх зүйн хэм хэмжээний актад тавигдах эрх зүйт төрийн зарчмын шаардлага, Law in Action сэтгүүл, №1, 2023, 67 дахь тал.

хэрэгжүүлэх байгууллагын эрх хэмжээнд шилжих ёсгүй. Гагцхүү улс төрийн хувьд чухал бус харин техник шинжтэй шийдлүүдийг хуулийн хэрэгжилтийг дэмжих зорилгоор гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагад төвлөрүүлэхийг зөвшөөрдөг.

Үндсэн хуульд тусгалаа олсон хуулийн хэм хэмжээ тодорхой байх зарчим нь хожим Хууль тогтоомжийн тухай хуульд түлхүү тусгагдсан нь Үндсэн хуулийн цэцийн хийсвэр хяналтын цар хүрээг хэрхэн ойлгох талаар маргах үндэслэлийн нэг болдог ба Үндсэн хуульд тусгасан суурь зарчмын тайлбар гэдэг утгаараа дээрх хуулийг үндсэн хуульчилсан акт хэмээн үзэж, Үндсэн хуулийн цэцийн эрх хэмжээнд хамаатуулахыг зарим судлаачид дэмжих нөхцөл болж байна¹¹.

Хуулийн хэм хэмжээ нэг утгатай, тодорхой байх шаардлага. Хувийн эрх зүйн хууль тогтоомж хэр тодорхой байх тухай Үндсэн хуульд зохицуулсан зүйл байхгүй. Хууль тогтоомжийн тухай хуульд зарим шалгуур бий боловч энэ нь Үндсэн хуулийн хэм хэмжээний зэрэглэл байхгүй, ердийн хууль юм. Тиймээс Үндсэн хуульд заасан эрх зүйт төрийн зарчим ямар түвшний тодорхой байдлыг шаардаж буйг онолын түвшинд тогтоох шаардлагатай.

Хуулийн техникийн хувьд энэ зарчмыг хэрэглэх явцад зарим хэм хэмжээ өөр хоорондоо зөрчилдөх шинж илэрч, улмаар тодорхой байх зарчимд тавигдах анхны шалгуур хувьсан өөрчлөгдсөн. Эрх зүйн ямар ч зарчмын хүрээнд түүний зорилгыг тууштай хэрэгжүүлэх гэж оролдолгүйгээр, бусад хууль тогтоох идеал зорилгуудтай дэнслэн үзэж, тэнцвэржүүлэх ёстой. Тухайлбал хууль тогтоогч тодорхой байх зарчимд тавих шаардлагаа харьцангуй шинжтэй болгон өөрчилж буй тод жишээг хувийн эрх зүйд тодорхойгүй нэр томьёо ба ерөнхий зохицуулалтыг олноор ашигласан шийдлээс харж болно¹². Энэхүү идеал зорилгыг хэрэгжүүлэхдээ хууль тогтоогч тодорхойгүй хууль батлахаас сэргийлэхийн тулд 1/.тодорхой ухагдахууныг сонгон хэрэглэхдээ, 2/.хуулийн зүйл заалтыг нэг бүрчлэн бэлтгэх явцдаа, мөн 3/. бүхэл бүтэн хууль тогтоомж хоорондын хамаарлын хүрээнд тодорхойгүй байдал үүсэхээс зайлсхийх ёстой. Юуны өмнө хуулийн ухагдахууныг сонгоход хоёр үндсэн шалгуур тавих буюу сонгосон нэр томьёоны хэл найруулга нь олон утгатай, бүдэг байж үл болно¹³.

Хууль зүйн ухагдахууны нэгдмэл байдал бас нэг чухал бөгөөд хууль тогтоогч тодорхой нэг үзэл баримтлалыг хуулийн бусад хэсэгт тусгахдаа өөр өөр нэр томьёог тусгахгүй, үг хэллэг, гадаад

¹¹ Үндсэн хууль ба эрх зүйт ёс эмхэтгэл, дугаар XV, 2024, 33-94 дэх тал.

¹² Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүйн тодорхойгүй нэр томьёо ба шүүгчийн эрх хэмжээ, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, 2017, №61, 137-143 (139) дэх тал

¹³ Монтьеске: Хуулийн амин сүнс, 29-р ном, 16-р дэвтэр, герман орчуулгын 205 дахь тал.

илэрхийллийн хувьд тогтсон хэлбэрийг ашиглах ёстой. Нэг үзэл баримтлалыг хэд хэдэн газар өөр өөрөөр илэрхийлэх нь хууль тогтоогч өөр өөр үзэл баримтлалын үндсэн дээр бичсэн хэмээн буруу тайлбарлах боломж нээгдэнэ. Хуулийн зүйл заалт нь тодорхой байх зарчимд нийцэж буй эсэхийг хэд хэдэн шалгуур үзүүлэлтээр тогтооно. Хууль тогтоогч бодитоор шаардагдахаас илүү хэт их олон үг ашиглан тайлбарлах, шаардлагагүй нөхцөлд нэг зүйлийг хэд дахин давтахаас татгалзах ба шаардлагагүй илүү зохицуулалт нь хуулийн заалтыг ойлгомжгүй болгодог. Энэ зарчим нь хуулийн зүйл заалтыг алт болох хураангуй байх шаардлагатай ойролцоо утгатай байна. Мөн хуулийн бүрэн бүтэн байх зарчимтай огтлолцох өнцөг бий. Үүнд хууль тогтоогчийн хүсэл зоригийг бүрэн илэрхийлсэн, хийдэлгүй хууль тогтоомж л логикийн үүднээс тодорхой байх зарчимд нийцдэг.

Тодорхой байх шаардлага нь хуулиуд хоорондын *агуулгад бас тавигддаг* тодорхойгүй байдлыг арилгах нь хууль тогтоомжид “цэвэрлэгээ хийх” гэдэгтэй ижил утгатай. Эрх зүйн тогтолцоог зөрчилдөөнтэй хэм хэмжээнээс чөлөөлөх эсвэл зөрчилдөөнийг арилгах шаардлага нь нэн эртнээс тавигдаж байсан. Тодорхойгүй байгаа зүйл нь хууль тогтоомжийн агуулга бус, харин эрх зүйн тогтолцооноос тодорхой нэг асуудалд өгч буй хариулт нь тодорхой бус байхыг ойлгож байв¹⁴. Олон хууль тогтоомжийн үйлчлэх эсэх нь эргэлзээтэй нөхцөл байдал, хэрэглэх хүрээ нь тодорхой зааглагдаагүй хуулийн агуулга зөрчилдөж, өрсөлдөөн үүсгэх нь хуулийн дотор тодорхойгүй агуулга тусгагдсантай ижил үр дагавартай бөгөөд эрх зүйн тогтолцоонд “цэвэрлэгээ” хийх шаардлагыг мөн энэ зарчимтай нягт уялдуулан үздэг.

Хууль тогтоох онолын хүрээнд тодорхой байх зарчим ач холбогдолтой болсон шалтгаан нь эрх зүйн баталгаат байдлыг бүрдүүлэх зорилттой холбоотой. Хуулийн үйлчлэх хүрээ тодорхой бол эрх зүйн баталгаат байдал хангагдсан гэж үзнэ. Хууль тодорхой байх зарчим нь эх газрын эрх зүйд анх үүсэхдээ шүүгчийн эрх хэмжээг дээд зэргээр хязгаарлах, хуулийн агуулгыг тойрч өөр шийдэлд хүрэхээс аль болох сэргийлэх зорилгоор үүссэн бөгөөд энэ нь МУ-ын хувийн эрх зүйн практикт элбэг тохиодог. Эх газрын эрх зүйн бүлийн орнуудад санаатайгаар тодорхойгүй байдал бий болгох аргаар энэхүү хэт туйлшралаас сэргийлсэн ба тогтоох онолдоо ерөнхий агуулга бүхий хуулийн зохицуулалт эсвэл тодорхойгүй нэр томьёо ашиглах аргаар хуульд санаатай тодорхойгүй байдал бий болгох нь элбэг. Энэ нь эрх зүйн баталгаат байдлын зарчмаас зарим нөхцөлд хазайж, тодорхой тохиолдолд шударга ёсыг тогтоох зарчим илүү чухал гэж үзсэнтэй

¹⁴ Mertens, Bernd: Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen, Tuebingen 2004, S.358

холбоотой¹⁵.

Ерөнхий агуулга бүхий хэм хэмжээ гэдэгт 4 төрлийн хэм хэмжээ багтаж байна. Үүнд тодорхой бус, хууль хэрэглэгч этгээдийн үнэлэлт дүгнэлтээс хамаарах ухагдахуун бүхий хуулийн зүйл заалтыг хамруулан үздэг¹⁶. Жишээлбэл үүнд нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харш хэлцэл хүчингүй хэмээн заасан Иргэний хуулийн §56.1.1, “шударга ёс” хэмээх тодорхойгүй ухагдахууныг агуулсан Иргэний хуулийн §§206, 193 зэрэг багтана. Эдгээрийн агуулгыг хууль хэрэглэх байгууллага, тухайлбал шүүх тодорхойлох эрхтэй байгаа нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нийцтэй шийдвэр гаргах боломж олгоно. Тодорхойгүй нэр томьёо, хэт ерөнхий агуулга бүхий хэм хэмжээг хууль тогтоогч хэрэглэх болсон шалтгаан нь зохицуулбал зохих амьдралын үйл явцыг бүхэлд нь хуульчлах боломжгүйтэй холбоотой ба ерөнхий хийсвэр агуулга бүхий хэм хэмжээ, өргөн хэрэглээ бүхий ерөнхий зохицуулалтыг хэрэглэх тохиолдолд үүнийг Үндсэн хуульд нийцүүлэн тайлбарласнаар эрх зүйн бодлогын хувьд эсрэг тэсрэг зорилгыг мөрдлөг болгохоос хамгаална.

Дээрхээс үзвэл хуулийн зүйл заалт тодорхой байх зарчмыг хязгаарлах формал шалгуур нь шүүхийн практикт тухайн хууль тогтоомжийг тайлбарлах боломж нээлттэй байх явдал юм. Ингэснээр уг хуулийг хэрэгжүүлэх боломж бүрдэх ба бүх хууль тайлбарлах аргыг ашиглаад ч тухайн тохиолдолд шардга ёсыг тогтоох боломжгүй нөхцөлд л тухайн хэм хэмжээ Үндсэн хуульд заасан эрх зүйт төрийн зарчмыг зөрчинө.

Нийтэд ойлгомжтой, энгийн тодорхой байх шаардлага. “Хууль хүн бүрд ойлгомжтой, ард нийтэд хандсан байх ёстой” гэсэн шаардлага нь зарим талаар хуулийн агуулга тодорхой байх зарчимд үйлчилдэг. Тус зарчмыг хэрэгжүүлэх хуулийн техник МУ-ын Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн §12.1.1-ийн дагуу батлагдсан “Хууль тогтоомжийн төсөл бэлтгэх аргачлал”-ын §3.1-3.6, 4.2-с тодорхой харах боломжтой бөгөөд нь хуулийг тухайн үндэстний эх хэл дээр бэлтгэх энгийн шаардлагаас эхлүүлээд мэргэжлийн үг хэллэг, нэр томьёо, гадаад үг хэллэг өргөнөөр ашиглахгүй байх, цаашилбал хэлзүй, найруулга зүйн тодорхой шаардлага тавьжээ¹⁷. Эдгээр шалгуур нь хувийн эрх зүйн хууль тогтоомж боловсруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Цөөн тооны, хураангуй, оновчтой байх шаардлага. Энэ

¹⁵ Mertens, Bernd, Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen, Tuebingen 2004, S.358

¹⁶ Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүйн тодорхойгүй нэр томьёо ба шүүгчийн эрх хэмжээ, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, 2017, №61, 138 дахь тал

¹⁷ Л.Өлзийсайхан, Хууль бүтээх урлаг (Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах гарын авлага), 2018, 144 дэх тал.

шаардлага нь өмнөх зарчимтай нягт холбоотой. Хуулийн заалт хураангуй байх шаардлага нь хуулийг хялбаршуулах, ерөнхий зарчмын шинжтэй зохицуулалтаар хязгаарлах, нийтэд ойлгомжтой байлгахад чиглэгддэг. Харин казуист арга, сургамжилсан үг хэллэг ашиглах, хийдэлгүй ба дэлгэрэнгүй зохицуулалт ашиглах зэрэг нь цөөн, хураангуй байх шаардлагын эсрэг ухагдахуун мэт ойлгогддог. Энэхүү шаардлага нь 1/. тодорхой заалт хураангуй байх (богино өгүүлбэрээс бүрдэх, гишүүн өгүүлбэр, урт тодотгол агуулаагүй байх)¹⁸; 2/. хуулийн зохицуулалтын түвшинд, мөн 3/. нийт эрх зүйн тогтолцооны хүрээнд цөөн хуультай байх гэсэн 3 түвшинд үйлчилдэг¹⁹. Эхний түвшин нь формал шинжтэй, хууль тогтоогчид үгзүйн оновчтой хувилбарыг сонгохыг зөвлөсөн, зохицуулалтын агуулгад хандаагүй; хоёр дахь нь хуулийн зохицуулалтын хүрээнд формал (аль болох богино боловч системтэй, дэд зүйлд хуваасан) болон агуулгын шинжтэй (зохицуулалтын агуулга зохицуулах харилцааны цөм хэсгийг хамарсан байх) талтай. Харин бие даасан хууль болон эрх зүйн тогтолцооны хувьд бол илт агуулгын шинжтэй байх бөгөөд эрх зүйн зохицуулалтын тоог багасгах, хялбаршуулах шаардлагаар илэрдэг.

Зохицуулалтын цар хүрээг танах зорилгоор энд хэд хэдэн хуулийн техник, тухайлбал зарим зохицуулалтыг агуулгын хураангуйлах, дийлэнх зохицуулалтын хийсвэрлэлийн түвшинг нэмэгдүүлэх, давталтаас зайлсхийх, нэг ухагдахууныг ахин дахин тайлбарлахаас сэргийлэх, хуулийн эшлэл түлхүү хэрэглэх аргыг ашиглажээ МУ-ын Иргэний хуулийг үүнтэй харьцуулахад агуулгын хувьд хэд хэдэн зохицуулалтыг харилцан адилгүй нэгтгэн “шахах” нь нийтлэг, хуулийн ишлэл харьцангуй бага ашигласан (Иргэний хуулийн §§261, 351.1), нэг ижил нэр томъёог өөр өөрөөр тайлбарласан учир дутагдалтай. 2002 оны Иргэний хуульд гэр бүлийн эрх зүй, хэрэглэгчийн эрх зүйн зохицуулалтыг тусад нь хууль баталж, тусгаарласан ч нийт зохицуулалтын хамрах хүрээ нь либерал Иргэний хуулиудтай төстэй; гэхдээ худалдааны эрх зүйн болон өв эрх зүйн хэм хэмжээг хэт хураангуйлсан, мөн эд юмсын эрх зүйг тун ихээр хялбаршуулсан нь Иргэний хуулийн §548 зүйлд хууль хэрэгжүүлэх хуулиа багтаасан нийт зохицуулалтын тоон үзүүлэлтээс харагдаж байна.

Зарим хувийн эрх зүйн салбарууд тодорхой байх түвшнөөрөө ялгарах ёстой. Тухайлбал хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах хууль тогтоомж, банк санхүүгийн эрх зүйн нөлөөн дор хэрэгждэг зээлийн гэрээний эрх зүй, эд хөрөнгө хөлслөх харилцаанд нийт оршин

¹⁸ Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн §12.1.1-ийн дагуу батлагдсан “Хууль тогтоомжийн төсөл бэлтгэх аргачлал”-ын §3.1-д зарим талаар тусгалаа олсон.

¹⁹ Mertens, Bernd: Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen, Tuebingen 2004, S.407

суугчдын эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах баталгааг хэрэгжүүлэх, хөдөлмөрийн гэрээнд хөдөлбөрийн аюулгүй орчныг бүрдүүлэх гэх мэт. Хууль зүйн баталгаатай байдал, гадаадын хамгаалалт нь хувь хүний тохиолдлын шударга байдлаас илүү чухал байж болох салбаруудад тодорхойлолтын илүү өндөр хэмжээтэй байх нь онцгой ач холбогдолтой байдаг. Эд хөрөнгийн эрх, гэр бүл ба өв залгамжлалын тодорхой хэсгүүд, мөн эрх зүйн чадамжийн тухай хууль зүйн салбарт үнэхээр тодорхойлолтын өндөр хэмжээ баримтлагдсан.

Иргэний хууль тогтоомж нь Үндсэн хуульд заасан хэм хэмжээ тодорхой байх шалгуурын хамгийн доод хэсэгт оршиж байна. тус зарчимд харш хэмээн Үндсэн хуулийн цэцээс иргэний хууль тогтоомжийн хүчингүй болгосон практик гараагүй. Хэм хэмжээний агуулга хангалттай тодорхой гэдгийг үнэлэх гол шалгуур бол хууль тайлбарлах аргыг ашиглан уг хэмжээний агуулга, эрх зүйн үр дагаврыг тодорхойлох боломж бүрдсэн байх юм. Хэрэв бүх хууль тайлбарлах аргууд нь Үндсэн хуульд нийцтэй үр дүнд хүрэхээргүй нөхцөлд уг хэм хэмжээг тодорхой бус гэж үзэх ба энэ үндэслэлээр хүчингүй болгох боломжтой. Үндсэн хуулийн цэц энд иргэний шүүхийн практик дээр үндэслэн, хэм хэмжээг тодорхойлох боломж бий эсэхийг дүгнэх тул энэхүү хийсвэр хяналтын хүрээнд иргэний шүүхийн практик чухал үүрэгтэй байна.

3.2. Үндсэн Хуульд заасан тэгш хандах зарчмын хувийн эрх зүй дэх нөлөө

3.2.1. Тэгш хандах зарчим. Хууль тэгш үйлчлэх ерөнхий зарчим нь хууль тогтоогчийн дур зоргоороо авирлахыг хязгаарлах зорилготой бөгөөд ижил хэргийг өөр өөрөөр авч үзэх, өөр өөр хэргийг ижил төстэй байдлаар авч үзэх нөхцөлд Үндсэн хуульд заасан зөвтгөх үндэслэл байхыг шаарддаг. Энд татварын бодлогын болон эрх зүйн шинжтэй нөхцөл байдлыг, тухайлбал татвар хүртээмжтэй байх, ачааллыг чадавхтай уялдуулах, татварын шударга ёс зэрэг хүчин зүйлс нь хууль тогтоогчийн дур зоргыг хязгаарлах үзүүлэлт болно. Үндсэн хуулийн 14.1-д заасан хууль тэгш үйлчлэх зарчим зөрчигдсөн тухай мэдүүлэг үндсэн хуулийн цэцэд ирэх нь хамгийн түгээмэл.

Гэр бүлийн эрх зүйн салбараас бусад хувийн эрх зүйн салбарыг тэгшитгэх шаардлага гарч байсан нь цөөхөн ч хувийн эрх зүйн түвшинд ялгамжтай зохицуулалтыг эрх зүйн субъект, объектоос хамааруулан зохицуулдаг нь үндсэн хуульд заасан тэгш хандах зарчимд нийцэж буй эсэх нь эргэлзээ төрүүлдэг. Хуулийн өмнө тэгш байх 2 гэсэн зарчмын хүрээнд ихэвчлэн хууль тогтоомж нь нас, хүйс, нийгмийн гарал үүсэл, нийгмийн байдал, шашин шүтлэг болон бусад давуу эрхээс үл хамааран

нийгэд үйлчлэх шинжээр нөхцөлддөг. Энэхүү хууль хэрэглээний тэгш байдал нь ихэвчлэн гүйцэтгэх засаглалд үүрэг ноогдуулсан шинжтэйн зэрэгцээ төрийн захиргаа, шүүх эрх мэдлийн салбарт хуулийг тэгш эрхийн зарчмын үүднээс ижил төстэй хэрэглэхийг шаардаж байдаг. Хуулийг тэгш хүртээмжтэй хэрэглэх зарчмыг анхан шатны шүүх зөрчсөн тохиолдолд дараа дараачийн шатны шүүхүүд үүнийг засаж залруулах үүрэгтэй. Хууль хэрэглээг тэгш бус ялгамжтай болгох нь эрх зүйн нэгдмэл байдалд сөргөөр нөлөөлөх тул энэ нь хэргийг ахин хянах чухал үзүүлэлт болдог. Тэгш хандах зарчмын 2 дахь чухал хүрээ нь хууль тогтоогчид хуулиа тэгш эрхийн зарчимд нийцүүлэн батлах үүрэг юм. Хууль тогтоогчийн хувьд үндсэн хуульд заасан суурь зарчмыг мөрдөх үүргийг нэгэнт хүлээн зөвшөөрсөн бөгөөд үүнийг чухал хэсгийг хууль батлахдаа тэгш хандах юм. Төр хууль тогтоох чиг үүргийнхээ хүрээнд тэгш эрхийн зарчмыг зайлшгүй анхаарч үзэх ба үүнийг үндсэн хуулийн хэм хэмжээний хийсвэр хяналтын хүрээнд авч үзэх ёстой. Ердийн хууль тогтоогчийн зүгээс тэгш хандах зарчмыг мөрдөх нь хувийн эрх зүйн хэм хэмжээг батлах нөхцөлд ч мөн адил үйлчилнэ.

Тэгш хандах зарчмын мөн чанар нь хэрэв өөр хоорондоо адил мөн чанарын хувьд адил төстэй үйл баримт буюу нөхцөл байдлыг адилхан тэгш хандах замаар зохицуулах, харин эдгээрийн хооронд мөн чанарын том ялгаа оршин буй бол тэдгээрийг харилцан адилгүй зохицуулахад оршдог. Тиймээс хууль тогтоогч нь адил төстэй үйл явдалд ижил төстэй эрх зүйн үр дагаврыг холбон зохицуулах ба харин өөр хоорондоо мөн чанарын хувьд ялгаатай үйл явцад харилцан адилгүй эрх зүйн үр дагаврыг сонгон зохицуулах үүрэгтэй. Гэхдээ адилхан эсвэл харилцан адилгүй зохицуулахыг зөвтгөх шалтгаан бий тохиолдолд энэ зарчмаас хазайхыг зөвшөөрдөг. Өөрөөр хэлбэл зохицуулах зүйлсийг өөр хооронд нь харьцуулах ба эдгээр нь өөр хоорондоо бодит байдлын хувьд ялгаатай эсвэл хуулиас гадуурх шалтгаан нөхцөл байдал ижилхэн зохицуулахыг шаардах тохиолдолд тэгш хандах зарчмыг баримтална. аливаа нөхцөл байдлыг харьцуулахад тэдгээр нь мөн чанарын хувьд ялгаатай гэдгийг хэрхэн тодорхойлохыг авч үзье. Ихэнх үйл явдлууд ихэнх зохицуулалтын агуулгыг бүрдүүлж буй үйл явц нь өөр хоорондоо яг адилхан байх нь үгүй; гэхдээ мөн чанарын хувьд эдгээрт ялгаа бий эсэхийг авч үзнэ. Жишээлбэл иргэний хувийн эрх зүйд өдгөөг хүртэл хэрэглэгчийн гэрээ, бизнесийн гэрээ зэрэг нь гол нөхцөл, шинж байдлын хувьд адилтгахуйц нэг гэрээнд хамаарч байвал тодорхой бүлэг гэрээний зохицуулалтаар зохицуулагдаж байсан. Түүнчлэн Иргэний хуулийн §§83-88-д заасан объектын сургаалын хүрээнд үл хөдлөх хөдлөх хөрөнгө, эдийн бус баялаг, оюуны өмч зэргийг нэгэн адил гүйлгээний

объект хэмээн тунхагласан боловч нэгдмэл эрх зүйн зохицуулалтын зүйл байхаар заасан. Гэвч эдгээр нь бодит байдал дээр харилцан адилгүй эд зүйлс байдаг.

Жишээ нь гэр бүл салсны дараа эхнэр нөхрийг бусад тэтгэмж авах эрх бүхий этгээдтэй харьцуулбал чанарын асар их мөн чанарын ялгаа их бий тул үүнийг ялгаатай гэж үзэж харилцан адилгүй зохицуулах боломжийг хүлээн зөвшөөрнө. Харин эрхийн болон биет байдлын доголдол нь бодит үйл баримтын хувьд асар их ялгаатай ойлголтууд байдаг ч эрх зүйн хувьд эдгээрийг адилтгаж үздэг.

Тэгш эрхийн зарчмаас хувийн эрх зүйн харьцангуй болон харьцангуй бус эрхүүд гаралтай. Харьцангуй тэгш байдлын шалгалт нь нэг талаас бодит байдлын түвшин дэх ялгаа, нөгөө талаас хэм хэмжээний зорилго нь ялгаварлан гадуурхахыг зөвтгөх боломжтой эсэхийг хянах хүрээнд хэрэгжинэ. Эдгээр хоёр үндэслэлийг иргэний хууль тогтоомжийг Үндсэн хуульд хандуулан хянах нөхцөлд хэрэглэгдэх ба дээр дурдсан бодит үйл баримтын хувьд асар их ялгаатай бүлэг этгээдийг харилцан адилгүй авч үзэх нөхцөл болдог.

3.2.2. Тэтгэмж олгох харилцаанд тэгш хандах зарчмыг авч үзэх нь

Хувийн эрх зүйн харилцаанд Үндсэн хууль ба бусад органик хуулиар баталгаажуулсан тэгш хандах зарчмын нөлөөллийг авч үзвэл гэр бүлийн эрх зүй, хувь этгээдийн тэтгэмжийн асуудлаар Үндсэн хуулийн цэцэд хандах нь элбэг бөгөөд эдгээр нь зарим талаар нийтийн эрх зүйн харилцаа боловч хувийн эрх зүйн харилцааны үндсийг бүрдүүлэх ба хувь этгээдийн тэгш байдлыг дүгнэх суурь болж байдаг. Эдгээр жишээн дээр юуны өмнө а). Тэгш хандах зарчмын хамгаалах хүрээ нээгдсэн эсэх буюу үндсэн эрхийн халдлага бий эсэх, мөн б). Хууль тогтоомж ба төрийн үйл ажиллагааны актаар тэгш бус хандсан үйлдлийг зөвтгөх үндэслэл бий эсэхийг шалгана. Үндсэн хуульд заасан тэгш байдлын болон тэгш эрхийн зарчимд нийцэж буйг Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.4.1, 6.4.2, 6.4.3, 6.4.4 болон 6.4.4-т заасан зохицуулалтын хүрээнд тэтгэмжийн шатлалыг бий болгох техникийг хууль тогтоогч формал хуулийн тусламжтай хийсэн бол хүүхдийн тэтгэмжийн асуудлыг тогтоолын хэлбэрээр баталсан нь Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн хязгаарлалтыг хийх боломжгүй гэдэг нь харагддаг. Хүүхдийн тэтгэмж нь өмнө олгогдож байсан, хүүхдийн болон гэр бүлийн гэсэн тодотголтой тэтгэмж олгогддоггүй улсад ядуурлаас сэргийлэх чухал арга хэмжээ бөгөөд нэг удаагийн тэтгэмж туслалцаатай харьцуулахад нийт эдийн засгийн тэнцвэрийг алдагдуулах бус, харин хадгалах зорилготой тул агуулга хэмжээг зайлшгүй парламентаар баталсан

формал хуулиар батлах шаардлага байхгүй гэж үзэж ирсэн. Үүний жишээ нь 2019 оны 11-р сарын 28-ны “Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” МУ-ын УИХ-ын 96-р тогтоол юм. Харин 2022 оны 11 сарын 11-ний “Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” МУ-ын УИХ-ын 71-р тогтоол “-ын цаана зарим хүүхдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх асуудал, тухайлбал өмнөх хуулийн дагуу олгогдож байсан тэтгэмжээс бусад хүүхдийг хассан агуулга бүхий байх тул хасагдсан хүүхдийн хуулийн өмнө тэгш байх үндсэн эрхийн хүрээнд формал хууль баталж ажиллах ёстой байсан.

Формал хууль батлах ажиллагаанд ард түмний төлөөлөл бүрэн хамрагдах ба нийт хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалах, үндсэн эрхийн шалгалтыг хийх бүрэн боломжтой. Харин УИХ-ын тогтоолын хүрээнд энэхүү ард түмнээс санал авах, саналын эрхтэй гишүүдийн төлөөллийг бүрэн хамруулах зэрэг нь учир дутагдалтай байх талтай. Тиймээс цэвэр дэмжлэг олгох үйл ажиллагаанаас давсан шинжтэй, үндсэн эрхийг хөндсөн агуулга бүхий зохицуулалтыг тогтоолын хэлбэртэй бус, харин формал хууль тогтоомжийн хэлбэртэй гаргаж, хууль тогтоох шаардлагатай. Тиймээс урьд өмнө төсөвт тусгагдаагүй мөнгөн хөрөнгийг гэнэт олгохоор шийдвэрлэх нь нийт эдийн засгийн тэнцвэрийг алдагдуулах буюу Үндсэн хуулийн суурь зарчимд харш нөхцөлд, мөн адил төстэй нөхцөл бүхий иргэдийн асуудлыг харилцан адилгүй шийдвэрлэн дэмжлэг авах шатлал бий болгох нөхцөлд Үндсэн хуульд нийцтэй формал хуулиар батлах нь УИХ-ын онцгой бүрэн эрхэд амин чухал шийдлийг хадгалах Үндсэн хуулийн зарчимд нийцэж байна. 2022 оны 11 сарын 11-ний “Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” МУ-ын УИХ-ын 71-р тогтоол “ нь нийт хүүхдийн 91%-иас гадна үлдэж буй 9%-ийн ашиг сонирхлыг хөндөх үндсэн эрхийн хязгаарлалт агуулах тул энд тогтоол бус, формал хууль батлах шаардлагад нийцсэн акт шаардлагатай. Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 13.1.6 болон адилтгах зохицуулалтаар “Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” тогтоолын 1-д заасан агуулгыг зохицуулах нь ҮХ-ийн хууль дээдлэх зарчимд нийцэх бөгөөд энэ агуулга нь формал хуульд зохицуулагдаагүй, шууд тогтоолоор батлагдсан байгаа нь 1/. Тогтоолыг хуульд нийцсэн эсэхийг хянах боломжгүй нөхцөл үүсгэх ба 2/. Суурь шийдлийг ард түмний төлөөлөл хууль тогтоох хэлбэрээр гаргах Үндсэн хуулийн бусад зарчимд харшилж байв. Харин тэгш хандах зарчим, хуулийн өмнө тэгш байх үндсэн эрхийн хүрээнд үлдсэн 9%-д хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж олгохгүй байх шийдэл зөвтгөгдөх үндэслэлтэй эсэхийг хөндсөн кейсийг нийтээр авч хэлэлцээгүй; гэсэн ч хууль батлах формал шаардлага хангагдаагүйн улмаас дээрх

тогтоолыг хүчингүй болгох, мөн материаллаг агуулгын хувьд энэхүү ядуурлын эсрэг тэтгэмж олгох хэрэгцээ бий эсэхийг хэлэлцүүлэх боломжтой²⁰.

3.3. Үндсэн хуулийн өмчийн баталгаа ба хувийн эрх зүйн хууль тогтоомж

Өмчлөгчийн хувьд хөрөнгөө дураараа захиран зарцуулах эрхтэй авч эрх зүйн олон салбарын зохицуулалтаар эрх зүйн байр суурийг нь хязгаарлах шаардлага гардаг. Түүнчлэн зам харилцаа, дэд бүтцийн байгууламж барих зорилгоор өмчлөх эрхийг хураах дайчлан авах нөхцөл байдал үүсэхээс гадна хувийн эрх зүйн тогтолцоо өөрөө өмчлөх эрхийн олон хязгаарлалтыг агуулна. Жишээлбэл эд хөрөнгөө дураараа эзэмших ашиглах эрхийг хөршийн эрх зүйн зохицуулалтаар хязгаарлах ба бусдын барилга байшин барих эрх болон гуравдагч этгээдийн зайлшгүй хэрэгжих эрхийн үндсэн дээр хязгаарлана. Ийнхүү өмчлөх эрхийн хязгаарлалт нь нийтийн эрх зүйн болон гуравдагч этгээдийн тусын тулд үйлчилдэг. Харин өмчлөгчийн зүгээс ямар хүрээнд энэхүү хязгаарлалтыг хүлцэх тэвчих ёстой нь маргаантай. Энэ маргаанд өмчлөх эрхийн хамгаалалтын цар хүрээ голлох ач холбогдолтой хэдий ч анхан шатны шүүх үндсэн эрхийг хязгаарлах чиг үүрэг бүхий хэм хэмжээг хэрхэн тайлбарлахаас үндсэн эрхийн хамгаалалт олгох эсэх нь шалтгаална.

3.3.1. Үндсэн хуулийн өмчийн баталгаа, хамрах хүрээ

а). Иргэний эрх зүйн сонгодог өмчийн ойлголтыг өргөжүүлэх нь. Хэдийгээр Үндсэн хуулийн эрх зүйд өмчийн өргөн утга бүхий ойлголт давамгайлж байгаа ч Үндсэн хуулийн цэцийн практикт либерал өмчийн үл хэллэгийг өргөн хэрэглэж хэвшсэн. Өмчийн баталгааг зөрчсөн гэх гомдол, маргаанд ихэвчлэн өмчлөгчийн захиран зарцуулах эрхэнд халдсан эсвэл өмчийн зүйлээ ашиглах боломжийг хязгаарласан шинжтэй гомдол их гардаг. Эзэмших эрхийн хязгаарлалт нь гол төлөв өмчийг дайчлах хэлбэрээр илэрдэг тул

²⁰ Барууны дийлэнх улс орнуудаас гагцхүү ХБНГУ-д эцэг, эхийн орлогын түвшнийг харгалзан хүүхдийн тэтгэмжийг олгох нь ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн /GG/ 3 дугаар зүйлийн 3.1 /тэгш эрх, тэгш хандах зарчим/, Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.1 /гэр бүл хамгаалал/-д халдсан үйлдэл бөгөөд үүнийг зөвтгөх хангалттай үндэслэл байхгүй хэмээн үзэж, өнөөг хүртэл орлогын төвшнөөр ялгаварлах зохицуулалтыг хуульдаа тусгаагүй байна. Европын бусад улс оронд хүүхдийн мөнгө олгож буй практикийг судалж үзвэл юуны өмнө холбогдох хүсэлт гаргасан байхыг шаардах ба хүүхдийн мөнгө авах хүсэлт гаргаагүй бол энэ тэтгэмжийг олгохгүй байх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл тэгш хандах зарчим нь өрхийн орлогын түвшин 50-100 мянган евроноос дээш байх нөхцөлд нэг удаагийн тэтгэмжээс бусад сар бүр төлөх мөнгийг олгохгүй байхаар хуульчилсан актын хүрээнд хөндөгдөхгүй хэмээн шийдвэрлэж байна.

тусгайлсан зохицуулалттай байна. Жишээ нь Үндсэн хуулийн цэц хувь этгээд хоорондын зээлийн гэрээг хариу төлбөргүй байх тухай Иргэний хуулийн нэмэлт өөрчлөлтийг хүчингүй гэж үзсэн тул энэ зохицуулалтыг хүчингүйд тооцсон нь Үндсэн хуулийн өмчлөх эрхийн баталгааг өргөжүүлэн тайлбарласан хэрэг юм²¹.

Өмчийн үнэмлэхүй хамгаалалт олгохгүй тухай. Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрүүдэд Үндсэн хуулийн өмчийн баталгаа нь иргэний эрх зүйн өмчийн ухагдахуунаас хэрхэн ялгах тухай тодорхой онолын шийдэлд хүрээгүй ч шийдвэрийн агуулгаас нь энэ ялгааг дүгнэх боломжтой. Тухайлбал Үндсэн хуулийн өмчийн хамгаалалтын хамрах хүрээ нь Иргэний хуулийн хийсвэр өмчийг хамгаалахад тохиромжгүй бөгөөд өмчийн негатив хамгаалалт болон үнэмлэхүй туйлын эрхийн хэсгүүд болох эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх гэх мэт өмчлөх эрхийн ердийн агуулга тус бүрээр нь Үндсэн хуулиар хамгаалах боломжгүй. Үндсэн хуулийн хамгаалалтын хамрах хүрээг өмчлөгч тус бүрээр нь өмчлөх объект, түүний чиг үүрэг, мөн хязгаарлалтын төрлөөс хамаарч тусгайлан тодорхойлно. Хувь хүний үйл хөдлөл хийх ерөнхий эрх чөлөөний үндэс нь өмчлөх эрх тул үндсэн эрхийн эрхийн түвшинд өмчтэй байх эрх чөлөө хэлбэрээр Үндсэн хуулийн 16.3-ыг бүтээсэн. Гэсэн ч өмчийн Үндсэн хуулийн хамгаалалт нь өмчийн нийгмийн үүрэг өөрчлөгдөж байгааг дагаж, мөн адил өөрчлөгдөн хувьсах ёстой. Хувь хүний эрх чөлөө нь өмчийг орлох чиг үүрэг бүхий хөрөнгийн эрх, Үндэсний баялгийн сан, нийгмийн даатгалын сангуудад төвлөрүүлсэн шаардах эрхүүдээр баталгаажиг байгаа тул өмчийн баталгаа нь эдгээрийг хамрах ёстой. Энэ утгаараа Үндсэн хуулийн хамгаалалт нь тухайлсан шинжтэй, харин үнэмлэхүй туйлын байх бололцоогүй аж.

Өмчлөгчийн чөлөөтэй үйл хөдлөл хийх эрхийн хүрээнд

❖ **Захиран зарцуулах эрх.** Энэ нь өмчлөх эрхийн агуулгыг бүрдүүлэх ба өмчтэй холбоотой эрхээ хэрхэхээ шийдэх эрх чөлөөг илтгэнэ. Үндсэн хуулийн 5.2 болон 16.3-т дурдсан өмчийн баталгааг өмчийн объектыг дураараа, ямар ч хязгааргүй захиран зарцуулах боломж хэмээн тайлбарлаж болохгүй. Өмчлөх эрхийн цөмийг л Үндсэн хуулиар хамгаалах ба туйлын бус, харин харьцангуй хамгаалалт олгосон.

❖ **Ашиглах эрх.** Үүнд өмчийн объектыг ашиглалтад оруулах өмчлөх эрхийн нэг илрэл багтах ба онцлог нь хөрөнгөөр үнэлэгдэх бололцоотой байх явдал юм. Жишээ нь төрийн өмчийн шуурхай удирдлагын эрхийг Унгар улс энэ ангилалд багтаан үзэж, эдийн

²¹ МУ-ын ҮХЦ-ийн шийдвэрийн эмхэтгэл - VI, 2017, 367-374 /371/.

засгийн үнэлгээтэй, өмчлөх эрхийн салшгүй хэсэг хэмээн дүгнэжээ.

❖ **Өмчийн халдашгүй байдал буюу эзэмшил.** Эзэмших гэдгийг холбогдох этгээд эд хөрөнгийг бодитоор эзэмдэх, ноёрхлоо тогтоох буюу түүнд шууд нөлөөлөх боломжтой байхыг хэлнэ²².

б). Үндсэн хуулийн эрх зүйн өмчийн ойлголтын онцлог. Үндсэн хуульд заасан өмч, өмчлөх эрх нь юуны өмнө хувийн эрх зүйн тогтолцоонд хүлээн зөвшөөрч зохицуулсан буюу эд юмсын эрх зүйн өмчийг ойлгоно. Дээрх 3 өмчлөх эрхийг хэрэгжүүлэх хэлбэрүүд нь өмчийн баталгааны үндэс болсоор ирсэн. Гэхдээ Үндсэн хуулийн эрх зүйн өмчийн ойлголт нь хувь этгээдийн эдийн засгийн эрх чөлөөг хангах, ингэснээр бие даан оршин тогдох, эрх чөлөөгөө хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрүүлэх чиг үүрэгтэй тул эд юмсын эрх зүй дэх өмчийн ойлголтоос илүү өргөн хүрээг хамрах ёстой юм. Түүнчлэн практикт тохиож буй үй олон өмчийн байр суурь нь Үндсэн хуулийн эрх зүйн өмчийн ойлголтыг өргөжүүлэн тайлбарлахыг шаарддаг.

Хууль тогтоох байгууллагаас аливаа хуулийг бүхэлд нь эсвэл түүний хэсэг зохицуулалт нийтийн эсвэл хувийн эрх зүйд хамаарах, маргааны шүүхийн харьяалал бүрхэг байх зэрэг нь шүүхэд хандан хэрэгжүүлэх боломжтой субъектив эрхийн асуудал нийтийн эрх зүйд байхгүй мэт ойлгодог социалист эрх зүйн тогтолцооны дутагдал юм. Төрийн чиг үүргийг хувь этгээд хэрэгжүүлэх явдал түгээмэл болж буй өнөө үед нийтийн эрх зүйн шинжтэй элементүүдийг хувийн эрх зүйд ч мөн анхаарах шаардлагыг нөхцөлдүүлэх тул эдгээр салбар эрх зүйн үр дагаварт төвлөрсөн харах өнцөг чухал. Эрх зүйн тогтолцооны хэсэг нэг бүрийн нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг тодорхой байх нь тухайн төрийн чансааг илтгэх Үндсэн хуулийн эрх зүйн үзүүлэлт юм²³. Ялангуяа төрийн зүгээс өмчлөх эрхийн хязгаарлалтыг тогтооход тэнцвэрийн зарчмыг баримтлах, өмчлөх эрхийн цөмийг хөндөхгүй хамгаалах үзэл нь анх иргэний эрх зүйгээс үүсээгүй. Дээр дурдсан өмчлөх эрхийн хэлбэрүүдийн аль нэг нь дангаараа өмчлөх эрхийн цөмийг бүрдүүлж чадахгүй бөгөөд Үндсэн хуулийн эрх зүйн хамгаалах зүйл болохгүй. Энэ ч утгаараа өмчийг хураах Үндсэн хуулийн эрх зүйн ухагдахуун иргэний эрх зүй дэх өмчлөх эрхээ алдах ойлголттой ижил байх албагүй.

Үндсэн хуулийн өмчлөх эрхийн хамгаалалт нь өмчийн түүхэн чиг үүрэг, эрх чөлөөг хамгаалах материаллаг агуулга бүхий үүрэг зэргийг өөртөө шингээсэн ухагдахуун юм. Энэ нь өмчлөх эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болохоос сэргийлэхээс гадна нийтийн эрх

²² ХЗС/Эрх зүйн боловсрол академи, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, 2007, 71 дэх тал

²³ Энэ үзэл баримтлалыг дэмжигчид: Jellinek G., Kelsen H., Wieacker F., Stern K.

зүйн шинжтэй өмчлөх эрхийг олж авах урьдчилсан эрхүүдийг өмчийн хамгаалалтад багтаан үзэхийг шаарддаг. Өмчийн баталгаа нь мөн тэгш хандах зарчимтай нягт уялдаатай бөгөөд үүнд өмчийн бүх хэлбэрт тэгш хандах болон бусад тэгш эрхийн харилцааг адил тэгш авч үзэх багтана. Түүнчлэн нэгэнт бий болгож, тогтворжуулсан аж ахуйн үйл ажиллагааг тасалдуулахгүй байх, түүнийг тогтмол орлого олох буюу өмчлөх эрхийг олж авах урьдач нөхцөл хэмээн үзэж, Үндсэн хуулиар хамгаалах шаардлага бий²⁴. Аймаг, сумдын өмч, ХАА-н зориулалттай газрын тухайд тус объектын нийгэмд гүйцэтгэх чиг үүргийг тус бүр нь тогтоох боломжтой.

3.4. Хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн Үндсэн хуулийн хяналт

3.4.1. Ердийн шүүх үндсэн эрхийг хамгаалах нөхцөл: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр, Улсын дээд шүүхийн тогтоолууд нь үндсэн эрхийг зөвхөн “төр–иргэн” тэнхлэгээр бус, хувийн эрх зүйн хэм хэмжээг тайлбарлах ерөнхий стандарт бөгөөд иргэний, хөдөлмөрийн, гэр бүлийн болон хэрэглэгчийн эрхийн маргаанд шүүх Үндсэн хуулийн хүний эрхийн асуудлыг системтэйгээр хөндөх, ерөнхий заалт, тодорхойгүй нэр томъёог үндсэн эрхийн үнэт зүйлтэй нийцүүлэн тайлбарлах замаар үндсэн эрхийг хангаж байна. Ингэснээр өмчлөх эрх, тэгш хандах, тодорхой байх зарчмаас гадна нэр төр, хувийн нууц, үзэл бодол, хөдөлмөр, гэр бүл, хүүхдийн эрх, шударга шүүхийн баталгаа зэрэг үндсэн эрхүүд нь Монголын хувийн эрх зүйн материал ба процессын нормын тайлбарт системтэйгээр нэвчин орох онол–практикийн суурь нөхцөл бүрддэг.

Шүүхээр эрхээ хамгаалуулах, шударга шүүхийн баталгаа нь анх харахад процедурын шинжтэй, төрийн эрх мэдлийн асуудал мэт боловч хувийн эрх зүйн талбарт ноцтой үр дагавартай. Тиймээс стандарт гэрээний зүйл заалтаар алслагдсан, бодитоор хүрч очиход хүндрэлтэй шүүхэд маргааныг харьяалуулсан, хэрэглэгчийг үндэсний шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг бараг үгүй хийсэн нарийн арбитрын журамд хамааруулсан, хөдөлмөрийн маргааныг ажил олгогчид илт давуу нөхцөлөөр “дотоод комисс”, “мэргэшлийн хороо”-нд шийдвэрлүүлнэ гэж заасан нөхцөлд заалт шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг үндсэн агуулгаар нь үгүйсгэх шалтгаанаар хүчингүй болно. Үндсэн эрхийн түвшинд шударга шүүхийн баталгааг хүндэтгэх үүднээс зарим харьяаллын, арбитрын, дотоод журамтай холбоотой заалтыг хүчингүйд тооцох, хэрэглээг нь хязгаарлах практик нь хувийн эрх зүй дэх Үндсэн хуулийн процедурын нөлөөллийн нэг хэлбэр юм.

²⁴ Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн тусгай анги, 3 дахь хэвлэл/ Иргэний эрх зүйн удиртгал, 2021, 25 дахь тал

3.4.2. Үндсэн эрхийн маргаан ба хувийн эрх зүй: Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан шийдвэрлэх ажиллагаа нь иргэд заавал өөрт хамааралтай асуудлаар бус, харин ҮнХЦТХ-ийн §8-д заасан агуулгаар хандах *actio popularis* хэлбэрээр бүтээгдсэн ба хэн ч өргөдөл, мэдээлэл өгөх боломжтой байгаа нь хийсвэр хэм хэмжээний хяналт Үндсэн хуулийн эрх зүйд давамгайлсан процессын эрх зүйн үндэс болжээ²⁵. Хэм хэмжээний хийсвэр хяналт нь зөвхөн формал хууль төдийгүй бүх төрийн ерөнхий, хийсвэр хэм хэмжээний актыг, тухайлбал бусад дүрэм, журам, тогтоол, шийдвэрийг хянахад зориулан бүтээгдсэн. ҮнХЦТХ-ийн §8-д заасан хийсвэр хяналт нь барууны Үндсэн хуулийн эрх зүй дэх Үндсэн хууль тайлбарлах аргатай төстэй хийсвэр үндсэн хуулийн хяналт бөгөөд негатив Үндсэн хуулийн хяналтыг мөн хамарсан ойлголт юм. Үр дүнд нь Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр нэг талаас Үндсэн хуулийг зөрчсөн хуулийг хүчингүй болгох агуулгатай эсвэл хуулийг Үндсэн хуульд нийцэх агуулгаар тайлбарлан хэрэглэх зааварчилгаа бүхий байж болно.

Пост-социалист хэв маягийн Үндсэн хуулийн шүүхэд гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, мөн шүүхийн шийдвэрээр Үндсэн хуульд заасан үдсэн эрх зөрчигдсэн хэмээн хандах жинхэнэ Үндсэн хуулийн гомдол ХБНГУ-д хөгжсөн хэлбэрээр түгээмэл болж чадаагүй байна²⁶. Үндсэн эрхийн зөрчлийг арилгах арга хэмжээ нь тэгэхээр шууд Үндсэн хуулийн цэцэд хандах бус, харин төрийн үйл ажиллагааны үндэслэл болсон хууль эрх зүйн зохицуулалтыг хүчингүй болгож, нөхцөл байдлыг шууд бусаар залруулах л боломжтой байна. Зарим шилжилтийн орнуудад үндсэн эрхийн гомдлыг хуульчилсан ч хэм хэмжээний хийсвэр хяналттай харьцуулахад эрх зүйн хамгаалалт эдлэх хэрэгцээ шаардлагаа нотлох, шүүхийн бүх шагаар хэргийг хэлэлцсэн байх шаардлагыг тавьдаг нь үндсэн эрхийн гомдлыг хэм хэмжээний хийсвэрээр хяналтаас үр дүн багатай арга хэмээн үзэх үндэслэл болжээ.

Үндсэн хуулийн цэцэд үндсэн эрхийн хяналтыг хэрэгжүүлэх монопол эрхийг төвлөрүүлсэнийг Үндсэн хуулийн хяналтын Европ загвар хэмээн ойлгох нь өрөөсгөл бөгөөд бусад үндсэн эрхийн зөрчлийг мэдээлэх чиг үүрэг бүхий институтийн үйл ажиллагаанаас гадуур бүх хяналтыг Үндсэн хуулийн шүүх хэрэгжүүлнэ гэж ойлгох нь загварын онцлог биш юм²⁷. Өөрөөр хэлбэл аливаа хууль хууль,

²⁵ Ц.Сарантуяа: Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй, 2 дахь хэвлэл, 2021, 124 дэх тал; О.Мөнхсайхан: Үндсэн хуулийн тайлбар, Анхны хэвлэл, 2023

²⁶ Ц.Сарантуяа: Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй, 2 дахь хэвлэл, 2021, 124 дэх тал; Kinga Hiller: Eigentumsgarantie und Eigentumsverständnis in der Rechtsprechung des Ungarischen Verfassungsgerichts, Berlin 2001, 95.

²⁷ Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй, 2 дахь хэвлэл, 2021,

төрийн үйл ажиллагаа нь Үндсэн хуульд харш болохыг эцэслэн “тогтоох” эрх хэмжээ нь гагцхүү Үндсэн хуулийн цэцэд хадгалагдах ба эдгээрийг Үндсэн хуульд хандуулан “хянах, шалгах үүрэг” нь нийт хууль сахиулах байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа болох ёстой.

Эх газрын эрх зүйд шүүх бүрэлдэхүүн аливаа хууль Үндсэн хуульд харш гэж үзвэл тухайн хэм хэмжээг хянуулахаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах тухай Европын Холбоо Үүсгэн байгуулах Гэрээний 177, ХБНГУ-ын Үндсэн хууль /GG/-ийн 100.1-д дурдсан байдаг. Харин МУ-ын ЗХШХША-нд энэ зохицуулалт тусгагдсан ба ЗХШХШТХ-ийн §§11.2-т захиргааны шүүх ЗХШХША-г түдгэлзүүлэн Үндсэн хуулийн цэцэд хандах зохицуулалттай²⁸. ИХШХШТХ-ийн §83-д мөн адилтгах зохицуулалт бий боловч Үндсэн хуулийн шалгалтыг урьдчилан хийх ажиллагаа нь хэрхэн явагдах талаар чиглүүлэг хомс байдаг.

Баруун Европын энэ загварт гэхдээ төрийн үйл ажиллагааны эсрэг үндсэн эрхийн зөрчлийг тогтоох нягт хяналтыг нэхэмжлэлийн хэд хэдэн төрлөөр дамжуулан олгосон ба ийнхүү Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах ёстойгоос бусад тохиолдолд захиргааны шүүхийн шалгалт бүр нь үндсэн эрхийг хангахад төвлөрсөн байгаа нь ялангуяа тэнцвэрийн буюу харьцангуй байх зармаар дамжин хэрэгжиж байна. Тухайлбал энд ИХШХША-н дахь хэргийн оролцогчдын хүсэлтээр шүүх нь Үндсэн хуулийн шүүхэд хандан үндсэн хуулийн гомдол гаргах боломжтой байх тухай зохицуулалтыг ИХШХШТХ-д тусгах болжээ. Жишээ нь Австрийн Үндсэн хуулийн 89.2 болон 140.1 №1 а-д анхан шатны шүүхүүд хувийн эрх зүйн хэм хэмжээ Үндсэн хуульд харш гэж үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд хянуулах хүсэлт гаргах боломжтой бөгөөд 2015 оноос эхлэн анхан шатны шүүхийн шийдвэр гарсан даруй талууд хуулийг Үндсэн хуулийн шүүхээр хянуулах эрхийг нээж өгсөн байна.

Энэ нь МУ-ын ЗХШХШТХ-ийн §11.2, ИХШХШТХ-ийн §83-тай төстэй механизм боловч энд анхан шатны шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх явцад хэрэглэх хууль нь Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг шүүх өөрөө эхлэн шалгасны дараа хянуулахаар “илгээж”, процесс ажиллагааг түдгэлзүүлдэг. Харин МУ-ын ИХШХШТХ-д дээрх 2 төрлийн механизмаас аль нь ч зохих түвшинд хувийн эрх зүйн хэм хэмжээ Үндсэн хуульд нийцэж буйг шалгахад хүргээгүй; гагцхүү иргэд, хуульч нарын гомдлоор алаг цоог хяналт хэвээр байгаа нь асар их тооны хэм хэмжээ Үндсэн хуульд нийцэх эсэхийг шалгахгүй үлдээх орон зайг бий болгож байна. Хэдийгээр Улсын дээд шүүх энэ чиг үүргийг хэрэгжүүлж байгаа ч ИХШХШТХ-ийн §83-ыг

112/125 дахь тал; Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй, 2 дахь хэвлэл, 2022
О.Мөнхсайхан, Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар -Үндсэн эрх, 2023, 135 дахь тал
²⁸ Ц.Цогт: Захиргааны шүүх, 2019, 251-259 дэх тал

ЗХШХШТХ-ийн §11.2-тай адилтгах хэмжээнд хэрэглэх, цаашилбал ИХШХШТХ-д оролцогч талууд анхан шатны шүүхээс эхлэн Үндсэн хуульд үл нийцэх хэм хэмжээг тухай бүр нь шалгаж байх нөхцөлийг бүрдүүлэх ба иргэний шүүхийн үйл ажиллагаа нь эрх зүйт төрийн зарчимд илүү нийцэх талтай.

IV. Дүгнэлт

Дээрхээс үзвэл хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг дан ганц хууль тогтоогчийн урьдчилсан үнэлгээнд тулгуурлан үнэлэх нь хангалтгүй бөгөөд практикт Үндсэн хуулийн цэцээр хянагдсан хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн төлөөлөх байдал иргэдийн зүгээс Үндсэн хуулийн мэдээлэл ирүүлсэн эсэх, холбогдох зохицуулалт олон нийтийн анхааралд өртсөн эсэх гэх мэт тохиолдлын шинжтэй үзүүлэлтээс шалтгаалж байгаа тул хэрэглэгдэж буй Үндсэн хуулийн өнцгөөс эргэлзээтэй хэм хэмжээг Үндсэн хуулийн цэцэд хандан хянуулах эрхийг иргэний хэргийн анхан шатны шүүхүүдэд түлхүү олгох, хэргийн оролцогч энэ шатнаас эхлэн гомдол гаргах боломжтой байх нь оновчтой.

ИХШХША-нд Үндсэн хуульд нийцлийг шалгах хэлбэрийг дэлгэрэнгүй зохицуулаагүй байдал нь Үндсэн хууль өөрөө хувийн эрх зүйн хурдацтай хөгжлийг барьж авах, гүйцэх боломжийг алдагдуулж, Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн тогтолцоо бодит байдалтай хөл нийлүүлэх боломжийг үлэмж хязгаарлах эрсдэлтэй. Ялангуяа өмчлөх эрхийн баталгаа, хуулийн өмнө тэгш байх субъектив эрх, гэрээний чөлөөт байдал улмаар хувь хүний эрх чөлөө зэрэг нь хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийг шинээр батлах бүрд ач холбогдолтойн сацуу хууль санаачлагч, хууль хэрэглэгчийн зүгээс үндсэн эрхийн цар хүрээг өргөжүүлэн тайлбарлах бүрд Үндсэн хууль ба Их хурал, бусад хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжийн хөгжил зэрэгцэн өрнөж, эрх зүйн нэгдмэл байдлыг бий болгоно.

[Ном зүй]

- BVerfG, 15.01.1958, *Lüth*, BVerfGE 7, 198
BVerfG, *Lüth*, BVerfGE 7, 198
ECtHR, *Bărbulescu v. Romania* (GC, 2017)
Kinga Hiller: *Eigentumsgarantie und Eigentumsverständnis in der Rechtsprechung des Ungarischen Verfassungsgerichts*, Berlin 2001
Mertens, Bernd: *Gesetzgebungskunst im Zeitalter der Kodifikationen*, Tuebingen 2004
Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн тусгай анги, 3 дахь хэвлэл
Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн удиртгал, 2021
Б.Буянхишиг: Үнэт цаасны зах зээлийн эрх зүйн хэм хэмжээний актад тавигдах эрх зүйт төрийн зарчмын шаардлага, *Law in Action* сэтгүүл, №1, 2023
Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүйг кодификац, 2021
Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүйн тодорхойгүй нэр томъёо ба шүүгчийн эрх хэмжээ, *Хууль дээдлэх ёс* сэтгүүл, 2017 №61
Г.Совд, Н.Жанцан, Ж.Амарсанаа, С.Жанцан, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар*, Улаанбаатар, 2000
Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй, Улаанбаатар, 2019
Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (ерөнхий анги), Улаанбаатар, 2005
Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар. Ерөнхий анги, Улаанбаатар, 2005
Монтъеске, Хуулийн амин сүнс, Улаанбаатар, 2021
МУИС-ийн ХЗС/ҮХЭЗХ: ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэл, Улаанбаатар, 2023
Монгол Улсын ҮХЦ-ийн шийдвэрийн эмхэтгэл – VI, Улаанбаатар, 2017
Н.Лүндэндорж, Үндсэн хуулийн тайлбар, Анхны хэвлэл, Улаанбаатар, 2022
О.Мөнхсайхан, Үндсэн хуулийн тайлбар, Анхны хэвлэл, 2023
Л.Өлзийсайхан, Г.Цэрэндулам, Б.Багбаяр, *Хууль бүтээх урлаг (Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах гарын авлага)*, Улаанбаатар, 2018
Үндсэн хууль ба эрх зүйт ёс эмхэтгэл, дугаар XV, Улаанбаатар, 2024
Эрх зүйн боловсрол академи, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, Улаанбаатар, 2009
Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй, 2 дахь хэвлэл, Улаанбаатар, 2021
Ц.Цогт, Захиргааны шүүх, Улаанбаатар, 2019

[Abstract]

**Impacts of the Constitutional Law on
Private Law and Their Interrelationship**

Buyankhishig Bat-Erdene

Doctor of Laws (Ph.D.).

*Associate Professor at the Private Law Department,
School of Law, National University of Mongolia
Ulaanbaatar, Mongolia*

The Constitution of Mongolia is the supreme source of legislation and has a significant impact on all areas of the country, including private law. In this report, I intend to define the role and influence of the Constitution in personal law and explain it with examples. Some specific provisions of the Constitution are selected and in the process of explaining in detail how these provisions affect the areas of private law, process mechanisms and laws related to the implementation of the right are studied and a few practical examples are considered. In this context, the interrelationship between the Constitution and private law will be reviewed in general, and the improvement of the system for monitoring the compliance of private law norms with the National Constitution is concluded as a condition for the rapid development of private law.

[Keywords]

Hierarchy of the Norm, Indirect Effect of the Constitution Through General Clauses, Principle of Clarity of Norms, Principle of Equal Treatment in Private Law, Constitutional Protection of Property Rights, Supervision of the Private Law Legislation in Accordance with Constitution, Stay of Proceedings.